

De Derde Weg

Niet alleen omdat ik ben grootgebracht in de vreze des heren, maar hoe dan ook is afscheid nemen van het geloof geen eenvoudige zaak. Wie ermee is opgegroeid komt er nooit helemaal los van. Niet alleen moslims, ook gereformeerden hebben daar last van. Onlangs nog werd in een Amsterdamse kerk een groot feest gehouden ter ere van dodo's en dozo's, domineesdochter en domineezonen. Het blijkt dat bij domineeskinderen, anders dan bij leraarkinderen of bakkerskinderen, een deel van hun gedrag wordt gerechtvaardigd door dat wonderlijke beroep van hun vader. Hoe veel ze zich ook hebben verdiept in de werken van Schopenhauer en Marx, het effect op hun opvoeding schijnt tot op hoge leeftijd merkbaar. Er druipt een typisch soort christelijk moraalsap af van hun lijf, en dat kun je aan alles merken. Persoonlijk houd ik van dat sap. Van veel moslimkinderen druipt ook dat typisch devote moraalsap. Maar hen wordt dat in toenemende mate euvel geduid. Waarom dat verschil?

Mijn irritatie over de wijze waarop allerlei ogenschijnlijk redelijke, goed geïnformeerde figuren zich aan Koning Rationaliteit overgeven, blijkt geen particuliere aangelegenheid. Gewapend met spozin en schijnbaar krachtige, rationele redeneringen, stellen ze het levensgevoel van de nieuwe gelovigen, die misschien maar half gelovig zijn, te kijk. Als ik niet oppas maak ik er aanstonds zelf deel van uit, en laat ik mij, door positie te kiezen, meevoeren op diezelfde golf van heidense ongevoeligheid – maar dan als tegenstander met een hard en genadeloos oordeel. Dan ben ik geen waarnemer meer, geen criticus, geen schrijver,

maar deelnemer en voor je het weet ben je dan exponent, en wel van een geheel eigen richting. Het zou eenvoudiger zijn me subiet terug te trekken op de klassieke argumenten van de sceptici: geloven is iets voor enigszins domme, bangige mensen. Maar dat is een standpunt dat me niet bevalt en naarmate ik er meer versies van lees begint het me ernstiger tegen te staan.

Met mijn grote geestelijke vaders, de auteurs die ik vanaf mijn middelbare schooltijd, midden jaren tachtig, gelezen had, en die zich de kinderen van de Verlichting noemden, kon ik het niet volmondig eens zijn. Zij hadden het proces begeleid waarin geloof bijgeloof werd en maakten het eeuwige mysterie tot het domein van de kindertijd of iets dat in elk geval tot de slaapkamer behoort.

Hun hedendaagse en in moderne jasjes gestoken epigonen overtuigen mij des te minder, of liever gezegd, hun stijl en toon staat mij tegen. De hartstocht waarmee ze hun scepsis etaleren vertoont dubieuze trekjes, en alleen al dat ze het humeurig doen en er zoveel hartstocht voor nodig hebben wekt een zeker wantrouwen. Zoveel passie duidt immers eerder op een overtuiging dan op analyse, en het is juist het gevaar van zo'n overtuiging, maar dan die van het andere kamp, die ter discussie staat. Het schema gelovig-ongelovig blijkt niet inwisselbaar tegen het schema ontwikkeld-onderontwikkeld, of traditioneel-modern, of conservatief-progressief. Niet dat ik ooit zo positivistisch ben geweest te geloven dat vooruitgang van kennis moeiteloos in achteruitgang van geloof moet uitmonden; ook wetenschapsbeoefenaren gedragen zich dikwijls als sekteleiden, en van de weeromstuit krijgt hun vak onwillekeurig iets kleviger, iets devoots.

Bovendien stuit je bij een wetenschappelijke benadering vroeger of later op vergelijkbare geloofsbeginselen, zij het dat die deze keer het geloof in een scientistisch wereldbeeld behelzen. Ik ben veeleer op zoek naar een houding, een attitude, een habitus. Een die langer houdbaar is dan de door oliekapitaal ingegeven Amerikaanse en Britse

nietsontziende globale marktfilosofie; een houding die zich evenmin laat leiden door radicale oprispingen welke de islam in een verstikkende gijzeling hebben genomen; een die het huidige Israël als een volwassen en verantwoorde-lijke natie beschouwt die zich net als andere landen aan VN-resoluties dient te houden en het zionisme – als elke andere apartheidsideologie – beziet als een gevaar voor de wereldvrede; een die dieper en consciëntieuzer registreert en verslaat dan Nova- en 2-Vandaag-achtige soort journa- listiek; een, kortom, die aan de mondiale geschiedenis, in politiek, psychologisch en sociologisch opzicht, recht doet of althans daarnaar streeft.

Waar komt het drammerige, het huichelachtige vandaan in de betogen van de advocaten van een comfortabel atheïs- me of van wat ik tot dusverre als mijn eigen gemoedelijke (humanistische) agnosticisme had beschouwd?

Ik denk aan de zeergeleerde Antoine Bodar, die eerst promoveert in een wetenschap om vervolgens priester te worden uit roeping omdat naar eigen zeggen ‘het celibaat geen opgave is maar een gave’, ik denk aan Nico ter Lin- den, die de bijbelse mededelingen superieur acht en die bij- gevolg transformeert tot een symbolische boodschap voor alle tijden en volkeren, ik denk aan H.M. Kuitert die in na- volging van Nietzsche, en vele anderen, volmondig roept dat niet de mens door God is geschapen maar precies andersom, aan hen allen denk ik en toch, hoe verleidelijk ook: ik voel mij niet helemaal op mijn gemak bij dit gezelschap. Ik kan geen goede reden bedenken om het spoor terug te volgen, van het werkcollege naar de vrijdagse koranschool, en dan te doen alsof dat een chique oplossing is.

Maar anderzijds vraag ik mij voortdurend af wat er toch in godsnaam niet deugt aan die keur aan atheïstische mani- festen, zoals bijvoorbeeld dat van Herman Philipse? Waar- om toch kleeft er iets potsierlijks aan de behoefte zoiets 19de eeuws te ondernemen als een aanval op de godsdienst?

Waarom hadden mijn middelbare schooltijd inspirators – Karel van het Reve, Rudy Kousbroek en Albert Camus – enerzijds het grootse gelijk van de wereld in hun kruistocht tegen de nieuwe bigotterie, maar beviel het mij tegelijkertijd in het geheel niet dat deze pleitbezorgers van het fatsoenlijk denken er inderdaad een kruistocht van maakten? Op de keper beschouwd doet het er niet zoveel toe hoe de verschillende deelnemers aan het debat dat zich vandaag de dag ontspint, heten. Er sluipt altijd iets rellerigs het betoog binnen wanneer je niet alleen de in een debat naar voren gebrachte standpunten, of liever nog de posities benoemt, maar er meteen bij vertelt wie die posities innemen. Waar het om gaat is dat het openlijk bekennende standpunt, dat wat vroeger het belijdende genoemd werd, nauwelijks meer bijval krijgt, uit vrijwel geen enkele hoek. En dat is toch vreemd. Want is het niet zo dat vrijwel alles erop wijst dat samenleving & politiek de koers behoorlijk zijn kwijtgeraakt? Dat dat onbehagen, die verwarring en moedeloosheid – zich in onze ontkerkelijkte dagen van vandaag uitend in een steeds luidere roep om duidelijke ‘waarden & normen’ – nogal parallel loopt met psychosociale tendensen van consumentisme, depressiviteit, nihilisme en buitensporig zinloos geweld? Zelfs een niet-gelovige filosoof als Slavoi Zizek schrijft tegenwoordig over geloof en over een verdonkeremaand christelijk erfgoed, dat volgens hem nu kostbaarder is dan ooit. Zizek spreekt over een ‘gedespiritualiseerd, utilitair schijnuniversum’ waarin het neoliberale marktkapitalisme is beland, een universum waarin therapie de plaats van religie heeft ingenomen. Waarin de psychiater de plaats heeft ingenomen van de priester. Op zich is hier niks mis mee, zij het dat een psychiater 100 euro per uur kost en een priester gratis is.

Alles in ogenschouw nemend zijn de reacties, sinds moslims actief in beeld zijn, van een vergelijkbaar negentiende-eeuwse felheid. Confessionelen versus modernen, daar lijkt het tegenwoordig weer om te gaan. Aan de ene kant

een geloof dat zich koestert in de betrouwbaarheid van de traditie, aan de andere kant danig positivistisch gekleurde scepsis.

De geschiedenis herhaalt zich echter nooit. Alleen al doordat deze standpunten een eeuw geleden gewisseld zijn en er toen wederzijds op is afgedongen, kunnen de huidige standpunten niet zonder meer gelijkgesteld worden met die uit de vorige eeuw.

De twee posities moeten een andere achtergrond hebben dan hun verwanten in de vorige eeuw. Met Reveil versus Verlichting is de discussie niet beslecht.

Bovendien, en dat is de kern van mijn verhaal, lijkt zich een derde weg te ontwikkelen. En dat is de weg van het goed opgeleide, kritische, met een gezonde dosis scepsis gezegende individu, dat niet voelt voor een fundamentalistische bekering, voor een aansluiting bij de waarheden der eeuwen, maar er tegelijkertijd evenmin voor voelt dan maar alles hooghartig weg te lachen wat de traditionalisten en de gelovigen te berde brengen.

Die eerste groep noem ik de 'militante fundi's' en de tweede groep noem ik de 'militante modernisten'. Beide kunnen niet op mijn sympathie rekenen. De eerste groep, de militante fundi's, willen ons doen geloven dat alle ellende van de islamitische landen en van de moslims door het amorele westen is veroorzaakt. De tweede groep – de militante modernisten- willen dat moslims liever vandaag dan morgen de westerse beschavingstrein in springen. Leven in Noord-West Europa betekent volgens hen een radicale breuk met de eigen wortels, de eigen cultuur, de eigen geschiedenis, de eigen etnische identiteit en vooral: de eigen *religieuze* identiteit.

Een sterke insteek in het debat is dat moslims enkel te emanciperen zijn door ze hun geloof te ontnemen. Maar dat nu juist is een onzinnige maatschappelijke strategie; een ideologische polarisatie die averechts werkt bij de betrokkenen, om dezelfde reden waarom zij zo in de smaak valt bij buitenstaanders.

De militante modernisten hebben sinds de aanslagen in New York in 2001 veel terrein gewonnen binnen de publieke opinie. De Nederlandse politica van Somalische afkomst Hirsi Ali had nooit weg kunnen komen met zoveel onzin. Niet dat alles wat ze verkondigt volstreekte larienkoek is, maar haar verklarende analyse (die ik 'islamiseren' heb genoemd: elke etnisch-gelieerde misstand afwentelen op het conto van de islam) mist elke (theologische) grond, gaat voorbij aan de indringende invloed van a-religieuze, culturele, tribale elementen en zou bovendien nooit zo makkelijk zijn geslikt zijn als we 11 september en Pim Fortuyn niet hadden gehad. De angst voor de islam is begrijpelijk, laat daar geen misverstand over bestaan, en die mag ook niet worden gebagatelliseerd. Maar de vraag is hoe ermee om te gaan? In elk geval niet op de manier van Hirsi Ali en andere geestdrijvers van het ongelooft. Wat zij bedrijven is wetenschap van de koude grond (want dikwijls bezijden de historische, antropologische en sociologische context) die gretig inspeelt op de bestaande angstgevoelens. En bovendien schieten zij door. Tot hen wil het maar niet doordringen dat geloven zich op een totaal ander vlak afspeelt dan logisch redeneren. Omdat zij weinig oog hebben voor het individuele en alles proberen te zien vanuit een algemeen standpunt, en omdat zij daartoe, om het zo algemeen mogelijk te houden, zo hoog mogelijk stijgen, zien zij in feite niets meer behalve een wijde horizon. Deze verstandaanbidders missen een te veel aan kinderlijkheid, fantasie en dichterlijkheid om de wereld in zijn volheid te aanschouwen en te bestuderen. En bovendien: ze vergeten dat het een vorm van rationalisme is om open te staan voor het Mysterie.

Anderzijds vind ik het verbijsterend, dat er mensen zijn die denken God en de Waarheid als het ware te 'bezitten'. Wat is waarheid? Kierkegaard gaf het antwoord: dat is de titel van een zeer dik, zeer degelijk gebonden boek met blanco pagina's.

Zeker, ze bestaat niet, althans, wij kennen haar niet en

zullen haar ook nooit kennen. Als de Waarheid voor ons aangezicht zou verschijnen dan zou ze ons onmiddellijk verblinden, en als we haar zouden kunnen aanraken zou ze onze hand in een seconde doen wegschroeien. (Had ik niet altijd gevonden dat het domste wat profeten, waaronder Jezus van Nazareth, ooit beweerd hadden was: dat malle ‘wie niet voor Mij is, is tegen Mij’? Ik was duidelijk niet voor, maar ook niet erg duidelijk tegen.)

In elk geval: beide groepen willen ons dwingen partij te kiezen. Maar beide posities maken op mij een bekrompen en daarmee onhoudbare indruk. Alsof de mensheid, zoals de dichter Leopold eens schreef, in tweeën is te splitsen: intelligente mensen zonder vroomheid en vrome mensen zonder intellect (zie hoe populair een term als ‘achterlijk’ is geworden).

Om deze reden lijkt mij de derde-weg-positie interessanter en uiteindelijk ook houdbaarder, immers: waar een derde mogelijkheid is, is niet langer een dilemma.

En zo ben ik langzaam aan deelnemer geworden, of ik het leuk vind of niet, of ik daar in wil geloven of niet. Deelnemer, tegen wil en dank, doordat ik erfgenaam ben, met al die landgenoten die tot hun baarden in een islamitische traditie staan, de moskee met de Koran bezoeken of ijverig allerlei ongesubsidieerde cursussen volgen over de sharia en de hadith.

Dan word je, zoals mij onlangs is overkomen, in weekblad *Vrij Nederland* door Carel Peters een ‘en/en-intellectueel’ genoemd, een ‘contextuele universalist’ – wat ik een veel te dure naam vind voor de eenvoudige volksjongen die ik ben, maar dat terzijde.

Maar er is nog iets. Niet eerder dan sinds de elfde september is het zo tot mij doorgedrongen dat ik islamitisch gedoopt ben ofwel: een besnijdenis heb ondergaan, en dat eigenlijk vrij veel mensen om mij heen hetzelfde lot is toegevallen. Mijn vader, zijn vader, en diens vader en zo tien-

tallen generaties en honderden jaren lang, zouden mij moeiteloos hebben kunnen uitleggen dat de islamitische doop iets is wat je je hele leven vergezelt, dat het iets betekent – en, verdomd, ineens betekende het iets. Bovendien draag ik de naam van de belangrijkste islamitische profeet, een feit waar sommigen geringschattend over doen.

Mijn voorvaderen hingen een leer aan en koesterden een overtuiging die mij die betekenis van de doop onverbiddelijk oplegde en geen tegenspraak dulde. Hun doopsel was een teken, een onweerlegbaar teken van het verbond tussen God en de mensen. Wie dat feit in twijfel trekt of botweg ontkent kan rekenen op een forse toon of zelfs familiale verbanning.

En het is ook niet te ontkennen, alleen hecht ik eraan daar een andere reden voor op te geven dan zij doen. Dat van dat verbond, dat staat nog te bezien, wat mij betreft: het is onduidelijk en het is gebaseerd op een reeks vooronderstellingen die ik niet deel. Maar het gebaar, het symbool verbindt mij wel degelijk met iets – met een ongebroken traditie van honderden jaren. Zelfs als ik die bagatelliseer door haar als een locale curiositeit te beschouwen, met een louter symbolische betekenis, dan nóg verbindt die handeling mij met een geschiedenis.

Om kort te gaan: de aanname dat religie iets is voor de dommen, en de analyse die zegt dat ‘de islam oorzaak van alle ellende is’ zijn opvattingen die a-politiek, a-historisch en a-sociologisch aandoen. Ze moeten met scherpe tegenanalyses en spitse tegenargumenten van repliek gediend worden. En in die repliek hebben de moslims hulp nodig, en wel, het viel te verwachten: van de christenen. Deze hulp is harder nodig dan ooit. Ofschoon de machtigste ambtsdrager elke speech eindigt met ‘In God we trust’, staat ook het koninkrijk van de christen danig op het spel. Christenen en moslims zouden op dit punt de handen ineen moeten slaan, zij zouden één front moeten vormen. Als twee gewezen aartsvijanden als de v s en Rusland erin

slagen de koppen bij elkaar te steken in hun streven naar een hoger doel, namelijk de bestrijding van het internationaal terrorisme – waarom zouden de moslims en de christenen dan niet ook kunnen samenwerken in hun streven naar een hoger doel; namelijk de bestrijding van de om zich heen grijpende geest van nihilisme, zinloosheid, decadentie, richtingloosheid en doorgeslagen rationalisering? En die bestrijding kan alleen succes hebben als gezocht wordt naar datgene waar geen enkele gemeenschap van mensen zonder kan: spiritualiteit. In die spiritualiteit valt een wereld te winnen. Een enorme wereld. Een wereld zonder spiritualiteit is als een keizer zonder kleren: naakt, kwetsbaar, onzeker, belachelijk. Hierin hebben de godsdiensten een bepalende rol te vervullen. En wel: samen, als broeders en zusters. Dát is mijn wens en ik hoop dat dat geen vrome wens is.